

Şeyhü'r-Reis İbn Sinâ'nın *Regşinâsî* Adlı Eserinde Nabız İle Mûsikî İlişkisi

Murat Salim TOKAÇ¹

Seyid Muhammed Taki HÜSEYİNİ²

ÖZ

Her bir ilmin temelinde diğer ilimler de bulunmaktadır. İlimlerin bu mahiyet ve özelliklerine dayanarak İslâm filozofları ilimleri nazarî (teorik) ve amelî (pratik) olmak üzere iki grupta sınıflandırmıştır. Nazarî ilimler kısmında sıralanan tıp ile mûsikî ilimleri münasebetlerinden, hem tabipler hem de mûsikî âlimleri eserlerinde söz etmişlerdir. Söz sahibi mûsikî âlimleri, mûsikînin temelini oluşturan ilimlerden bahsederken, riyâziyye (matematik), hendesî (geometri), edebiyat gibi ilimlerle beraber, tıp ilmini de zikretmişlerdir. Mûsikîde olduğu gibi, büyük tabipler de tıbbın mûsikî ile ilişkili olduğunu açıklayarak tabibin mûsikî ilmini üst seviyede değilse de temellerini bilmesinden yana olmuş bu hususu vurgulamışlardır. İslâm bilginleri tarafından ilimlerin sınıflandırmalarında da mûsikî ve tıp aynı seviyede yer almaktadır. Tıp ve mûsikî risalelerinde, bu iki ilmin birbiri ile olan bazı ilişkilerinden söz edilmiştir. Mûsikî eserlerinde, sesin insan nefesine olan etkisini vurgulayarak, mûsikîşinâsın tıp ilmini bilmesini ve bu bilgi sayesinde makamların özelliklerine göre hangi vakitte veya kimler huzurunda icra edilip edilmemesi gibi konulara değinmişlerdir. Tıpta da aynı şekilde ses ve mûsikînin insan ruhu üzerinde bıraktığı tesirinden yola çıkılarak hasta tedavisinde mûsikîden yararlanılmıştır. Bu sahada eser kaleme almış olan Cürcânî, İbn Hindû, el-Mecûsî gibi pek çok âlim bulunmaktadır. Konuya en iyi örneklerden biri de Şeyhü'r-Reis İbn Sinâ'dır. Zira kendisi tıp ilminde olduğu gibi mûsikî ilminde de söz sahiplerindendir. İbn Sinâ kaleme aldığı *eş-Şifâ* ve *en-Necât* gibi tıbbî ile *Cevâmu 'ilmi 'l-mûsikâ* ve *Risâle fi 'l-mûsikî* gibi mûsikî eserlerinde

205

¹ Prof. Dr., Haliç Üniversitesi Konservatuarı, Türk Mûsikîsi Bölümü, İstanbul/Türkiye
E-posta: muratstokac@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-3688-4314

² Dr. Öğrt. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatı Bölümü, Sivas/Türkiye
E-posta: mthuseyni@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-2709-2315.
DOI: 10.32704/erdem.2023.84.205
Makale Gönderim Tarihi: 12.12.2022 *Makale Kabul Tarihi: 16.03.2023 (Sanat ve Edebiyat Mk.)

tıp ile mûsikî arasında olan bu ilişkilerden bahsetmiştir. Mûsikî ile tıbbın ortak noktalarından birisi zaman ölçümüyle alakalı olarak mûsikînin ikâ'sı (ritim) ve nispetleri (oran) ile tıptaki kalp ritminin göstergesi olan nabızdır. Nitekim tabipler, nabız atışının ölçülmesi ile hastalığın ne olduğunu teşhis edebilirler. İbn Sinâ'nın mûsikî ilmi üzerinde kaleme aldığı eserleri dışında, damarlar ve nabızlar ile ilgili kaleme aldığı Farsça *Risâle-i Regşinâsî* eserinde mûsikî ilmine değinerek, bu konuyu incelemiştir. Bu makalede, İslâm filozofları ve bilginlerinin göre tıp ve mûsikî ile ilgi görüşleri aktarıldıktan sonra İbn Sinâ'nın *Risâle-i Regşinâsî* tanıtılmıştır. Kitabın altıncı bölümünde nabız ve nabzın çeşitlerinden bahsedilmiştir. Ardından eserin nabız ve ikâ ile ilişkileri olan bölümü üzerinde bilgiler verilmiştir. Nabız ve ikâ ilişkisinden yola çıkaran İbn Sinâ hem mûsikîşinas hem de tabibin karşılıklı olarak mûsikî ve tıp ilmine ait temel bilgilere hâiz olması gerekliliğini belirtmektedir.

Anahtar kelimeler: İbn Sinâ, Mûsikî, Tıp, Regşinâsî, Nabız, İkâ'

The Relationship between Pulse and Music in Avicenna's Regshinasi

ABSTRACT

There are other sciences on the basis of each science. Based on these nature and characteristics of sciences, Islamic philosophers classified sciences into two groups as theoretical (theoretical) and practical (practical). Both physicians and music scholars have mentioned in their works the relations between medicine and music sciences listed in the theoretical sciences section. While talking about the sciences that form the basis of music, the musical scholars who have a voice mentioned the science of medicine along with sciences such as riyâzî (mathematics), hendese (geometric), literature. As in music, great doctors also emphasized that medicine is related to music, and emphasized this issue, favoring the knowledge of the physician's knowledge of music, if not at a high level. In medicine and music treatises, some relations between these two sciences are mentioned. In his musical works, by emphasizing the effect of sound on human breath, he talked about the fact that the musicians should know the science of medicine and, thanks to this knowledge, when or in the presence of whom the maqams should be performed according to their characteristics. In medicine, he also benefited from music in the treatment of patients, based on the effect of sound and music on the human spirit. One of the common points of music and medicine is the iqa (rhythm) and proportions (rate) of the music in relation to the measurement of time, and the pulse, which is the indicator of the heart rhythm in medicine. As a matter of fact, doctors can diagnose what the disease is by measuring the pulse rate. Apart from the works written by Ibn Sina on the science of music, he examined this subject by referring to the science of music in his Persian work Regşinâsî, which he wrote about veins and pulses. In this article, Ibn Sina's Regşinâsî book is introduced after conveying the views of Islamic philosophers and scholars on medicine and music. In the sixth chapter of the book, the pulse and its types are mentioned. Then, information is given on the part of the work that has relations with pulse and iqa. Based on the relationship between pulse and iqa, Ibn Sina states that both musicians and physicians should mutually have basic knowledge of music and medicine.

Keywords: Avicenna, Music, Medicine, Regshinasi, Pulse, Iqa

Giriş

Her bir ilmin temeli, birkaç ilim üzerinde inşa edilmiştir. Birçok bilginin kaleme aldığı eserlerinde bu hususa işaret edilmiştir. Tıp ve mûsikî ilimlerinin de varlık felsefelerinden ve gayelerinden dolayı birbirlerine yakınlıkları olup ilişkileri vardır. Tıp ve mûsikî arasında olan ilişkileri hem tabipler hem de mûsikîşinaslar, yazdıkları kitaplarında bahsetmişlerdir. İslâm bilginleri tarafından ilimlerin sınıflandırmalarında da mûsikî ve tıp aynı seviyede yer almaktadır.

Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775) döneminde ilmî ve kültürel faaliyetler yoğunluk kazanmıştır. Sanskritçe, Farsça, Süryânîce, Kıptîce ve Yunanca'dan; mantık, felsefe, matematik, geometri, astronomi ve tıp gibi akli ve tecrübî ilimler konusunda çeşitli eserler, Abdullah b. Mukaffa, Curcîs b. Buhtîşû, Yuhannâ b. Bıtrîk, Muhammed b. İbrâhim el-Fezârî, Abdullah b. Mukaffa', Curcîs b. Cibrâîl ve Patrik Sergios gibi şahsiyetler tarafından Arapça'ya çevirilmiştir. Halife Mansûr-i Abbâsî tarafından bu eserler için, Hizânetü'l-hikme adıyla bir kütüphane tahsis edilmiştir ve bu kütüphanenin tesisi ile adeta bir müessese olarak kültürel çalışmalara disiplin kazandırılmıştır. Hârûn er-Reşîd (ö. 193/809) döneminde bu tercüme ve telif faaliyetleri daha da hızlanarak bu çalışmalara koordine etmek için Beytü'l-hikme adıyla yeni bir kütüphane bina edilmiştir.

Müslümanların Yunan filozofları ile tanışık olmaları ile bu filozofların uyguladıkları eğitim metodlarını benimseyerek uygulamaya başlamışlardır. İbn Ebû Usaybia (ö. 668/1269), *'Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etubbâ* adlı eserinde Ebû Zeyd Huneyn b. İshâk el-İbâdî'den (ö. 260/873) Aristotalis'in öğrencilere olan eğitim metodunu benimseyip uygulandığını şu şekilde nakletmiştir:

“Öğrenciye eğitim senesinin ilk yılında Yunan alfabesi öğretilir, sonra yükselip diğer aşamada şiir ve gramer öğretilir. Sonra hesap, sonra hendese (geometri), sonra nücüm (astroloji), sonra tıp, sonra mûsikî, bu aşamalardan sonra yükselerek mantık ve sonra felsefe öğretilir. Bu ilimler ulvi ilimlerdir ve talebeye bu on ilim on senede öğretilir.”³

Müslümanların yeni ilimler ile tanışmaları sonucunda öğrencileri doğru bir ilime yönlendirebilmek için zamanın filozofları tarafından ilimlerin tasnifi ve sınıflandırılması çalışmalarına başlandı. Fârâbî (ö. 339/950) bu

3 İbn Ebû Usaybia, 1956 : 98.

“قال حنين بن اسحق وهذا الصنف من الآداب أول ما يعلمه الحكيم للتلميذ في أول سنة مع الخط اليوناني، ثم يرفعه من ذلك إلى الشعر والنحو، ثم إلى الحساب، ثم إلى الهندسة، ثم إلى النجوم، ثم إلى الطب، ثم إلى الموسيقى، ثم بعد ذلك يرتقي إلى المنطق، ثم الفلسفة، وهي علوم الآثار العلوية، فهذه عشرة علوم يتعلمها المتعلم في عشر سني”

metoda dayanarak İhsâu'l-ulûm adlı eserinde ilimleri dil, mantık, riyâziyye (matematik), tabii ve ilâhî ve medenî, fıkıh ve kelam olmak üzere beş ana sınıfta değerlendirmiştir ve bu hususla ilgili İhsâu'l-ulûm'un mukaddimesinde şu şekilde açıklamıştır: (Fârâbî, 1948: 44)

“Bu kitap'ta (İhsâu'l-ulûm), meşhur ilimleri ayrı ayrı inceleyerek temellerini oluşturan cüzlerini tanımak olak istedikleri ... bu Kitap ile insanlar ilimleri birbiri ile kıyaslayabilir ve hangisinin daha faydalı, iyi, sağlam ve hangisinin daha zayıf olduğunu öğrenebilir.”

Fârâbî, bir diğer eseri olan *et-Tenbîh 'alâ sebîli's-sa'ade*'sinde de ilimleri Nazarî (teorik) ve amelî (pratik) olarak ikiye ayırır. Nazarî ilimler ise riyâzî, tabii ve ilâhî ilimler olarak üçe bölünür. Mûsikî ve tıp ilimleri de nazarî ilimler sınıfından olarak mûsikî, riyâzî kısmı içinde ve tıp da tabii ilimleri kısmında yer almışlardır (Fârâbî, 1926: 19-21).

Diğer yazarlar tarafından da mûsikî ve tıp, nazarî ilimler (hikmet-i nazarî) sınıfından sayılmışlardır (İbn Sinâ, 1405: 5-7; Şirâzî, 1385: 1/155; İbn Haldun, 1349: 364-45). Bu açıdan tıp ve mûsikînin birbirleriyle bir münasebetleri olduğu varsayılabilir.

1.1. Tıp Risâlelerinde Mûsikî ilminin yeri

İslam'ın ilk çağlarından itibaren, tabipler tarafından, mûsikînin insan nefsi üzerinde olan etkisi vurgulanarak tedavide kullanılmıştır. İlk İslâm filozofu kabul edilen Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk el-Kindî (ö. 252/866?), mûsikî ilmiyle alakalı kaleme aldığı *Risâle fi hubri sinâ'ati't-te'lif* ve *Risâle fi eczâ'i hubriyye fi'l-mûsikâ* adlı eserlerinde, mûsikînin canlılar üzerinde olan etkisinden bahsederek,⁴ hastaların tedavisinde mûsikîyi kullanan ilk tabip olmuştur (Benî Bekir, 2018: 13). İslâmî dönemin ilk çağlarında kaleme alınan ve en önemli kaynaklarından biri olan İbn Rabben, Ebü'l-Hasen Alî b. Sehl Rabben et-Taberî'nin (ö. 247/861'den sonra) *Firdevsü'l-hikme* adlı eserinde, iştahı çoğaltmak ve vücudun zafiyetini gidermek için görmek ve işitmek yoluyla bir tedavi niteliğinde olan “bostanlara ve nurlara bakma, mûsikî işitmeye odaklan” diye yazmıştır⁵ (İbn Rabben, 1928: 112).

İshak b. Ali Er-Ruhâvî (ö. 319/931'den önce) de *Edebü't-tabîb* adlı eserinde bu konuya değinerek mûsikî ve tıbbın ilişkisinden söz etmiştir, (er-Ruhâvî, 1992: 268). Zamanın büyük hekimlerinden ve filozoflarından olan İbn Hindû (ö. 423/1032), felsefe ve tıba dair görüşlerini ihtiva eden *Miftâhu't-tib* adlı

4 Mahmûd Ahmed el-Hifnî, *Risâletü'l-Kindî fi eczâ'i hubriyye fi'l-mûsikâ*, Kahire 1959; Zekerıyyâ Yûsuf, *Mü'ellesâtü'l-Kindî el-mûsikıyye*, Bağdad 1962.

5 “والنظر إلى الرياض والأنوار والتلهي بالسماع”

eserinde, mûsikî ve tıbbî birbirine benzeterek bu iki ilmin insanın ruhu ve bedenini iyileştirme gayesinde olduklarını zikretmiştir. İbn Hindû'ya göre mûsikî ilmi, nağmeleri ve nağmelerin arasındaki oranlarıyla insanın nefsinin ve bedenini etkileyerek halden hale değiştirdiği gibi, tıp ilmi de insanın ruhunda ve bedenindeki değişiklikleri inceleyerek tedavi etmeye çalışır. İbn Hindû, kitabının sekizinci kısmında, tabibin bilmesi gereken ilimler arasında mûsikî ilmine de yer vermiştir. Ancak bu tabibin müzik bilgisinin bir mûsikîşinas kadar olması veya icracı olması manasında değildir. Mûsikî ilminden yeteri kadar ilgi sahibi olmasından söz etmiştir (İbn Hindû, 1368: 17, 57).

Ali b. Abbas el-Mecûsî (ö. 384/994?) de *Kâmilü's-sinâ'ati't-tıbbiyye* adlı eserinde tabibin mantık, hesap, astronomi ve elhânı (mûsikî) bilmesinden söz etmiş ve mûsikî bilmesinin önemini şu şekilde açıklamıştır: (el-Mecûsî, 1387: 1/30-31)

“(Tabip) zihninde nabzı bilmesi damara dokunması ve hissedebilmesini kolaylaştırmak için elhân ilmine yani tellere dokunma ve nağmeleri zihninde bilme ilmine ihtiyacı vardır.”⁶

el-Kindî'nin talebelerinden Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî (ö. 322/934) *Mesâlihu'l-ebdân ve'l-enfüs* adlı kitabında tıbbî “bedenî tıp” ve “ruhanî tıp” olmak üzere ikiye ayırarak, ruh ve nefis ile ilgili hastalıkların maddi ilaçlarla tedavi etmesine karşı çıkmış bunların mûsikî dinlettirmekle tedavi edilmesini, “semâ”ın (mûsikî) ilaç niteliğinde olduğunu ve ruha olan etkisinden dolayı bedeninin sıhhatine de sebep olacağını açıklamıştır. Ayrıca yemek yemek güzel bir mûsikî işitmesi ile birlikte olursa yenilen yemeğin sindiriminde çok fayda sağlayacağını, ruh hastalıkları için mûsikînin iyi bir ilaç olduğundan söz etmiştir (el-Belhî, 2003: 1/40, 77; 3/421). Mûsikî ilmine dair eser sahibi olan ünlü tabip ve filozof Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî (ö. 313/925), tıp ansiklopedisi mahiyetinde *el-Hâvî fi't-Tıb* adlı eserinde mal-i hülya ve sinir hastalıklarının tedavisi için ginâ (mûsikî) meclislerini tavsiye etmektedir, (er-Râzî, 2000: 1/43).

Zeynüddîn İsmâîl b. Hasen el-Hüseynî el-Cürcânî (ö. 531/1137) de mûsikînin tedavisi konusunda öneminden ve faydalarından söz etmiş, hatta bazı hastalıklara uygun makam ve usûl isimlerini de zikretmiştir⁷ (Cürcânî, 2012: 1/104, 2/94, 3/170; a.g.m, 1975: 281)

⁶ “و يحتاج إلى علم الألحان ليروض أنامله فيجس الأوتار وذهنه في النغم ليسهل عليه بذلك تعلم النبض وجس العروق”

⁷ Cürcânî, stres, gam, keder ve mizac değişikliğinden kaynaklanan uykusuzluk hastalığı için “sakıl ikâ'ında (ritimde) Nihâvend ve Beste makamlarında hoş ses (semâ', mûsikî) duymak veya yavaşça akan su ve ağaçların rüzgarda hareketinin sesini duymak” şeklinde yazmıştır.
«آنچه مردم را خواب آرد، سماع خوش آهسته است و ایقاعهای ثقیل، چون پرده نهند و بسته، و آواز آب و آواز حرکت درختان»

1.2. Mûsikî Risâlelerinde Tıp İlminin Yeri

Tıp risalelerinde mûsikî ilmine önem verildiği gibi, mûsikî risalelerinde de tıp ilmine önem verilmiştir. Ünlü mûsikîşinas Abdülkâdir-i Merâgî (ö. 838/1435), *Câmiu'l-elhân*'ında şu Nebevî hadisi naklederek: (Merâgî, 1388: 13)

“İlim iki tanedir: bedenler ilmi (tıp) ve dini (ilahiyat) ilmi”⁸

Şu yorumlarda bulunmuştur:

“Peygamber hazretleri (s.a.v.) beden ilmine, din ilminden öncelik vermiştir. Zira dinin kıvamı, nizamı, erkânı ve Mevlâ'nın – celle celalüh - tâat ve ibâdeti sıhhsiz beden ile tam ve kâmil olmaz, dolayısıyla tıp ilmi vâciplerdendir. Tabip ise hastalıkların birçoğunu tespit edebilmesi için nabız bilgisine sahip olmalıdır. Nabzın türleri çoktur. Yürük bir nabzın yavaştan, sert olanın yumuşaktan, kısa olanın uzun olandan farklılığını anlamak ikâ' bilgisi olmadan güçtür. Eğer tabipte iyi ve kötü vezin bilgisi yoksa düzenli bir nabız vuruşunu ayırt edemez. Bu yüzden diğer hastalıkların tıbbî tedâvisinde, organların başta gelenleri olan kalp ve beyine rahatlık ve destek sağlayamaz. Güzel koku gibi dış rahatlatıcıların faydasını da anlamaz. Bununla beraber hem teşhis ilminde hem tedavi ilminde mûsikîye ihtiyaç vardır.”

Görüldüğü gibi, Merâgî, tabibin mûsikî bilmesinin faydalarından hastalıkların birçoğunun tespitini sağlayan nabız atışını ölçmeyi örnek vermiştir. Merâgî, nabızların türlerinin çeşitli olduğuna değinerek bu çeşitli nabızların farklılığını anlayabilmenin ikâ (ritm) bilgisi olmadan mümkün olmadığını açıklar. Söz konusu Merâgî'ye göre tabipte vezin tartma bilgisi yoksa düzenli bir nabız vuruşunu ayırt edemez. Dolayısıyla da doğru teşhis yapamaz, (Merâgî, 1388: 14).

İhvânü's-safâ risalelerinin 14. yüzyılda yapılan Farsça tercümesi niteliğinde olan *Mücmelü'l-hikme*'nin mûsikî kısmında, tabii ilmi iyi bilip mûsikî ilminde de mahareti olan, duruma uygun bir mûsikî ile hastalıkları tedavi edebilir diye yazmışlardır,⁹ (Mücmelü'l-hikme, 1996: 78-79). Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492) de *Risâle-i Mûsikî*'sinde mûsikînin insan nefsi üzerinde olan etkisinden ve mûsikî ile insanın hallerinin değişmesinden bahsetmektedir, (Câmî: 1379 182-183). Osmanlı coğrafyasında da mûsikî üzerinde kaleme alınan eserlerde de hemen hemen bu konulara değinmiştir. (Turabi, 2005:

8 Radıyyüddin Hasen b. Muhammed es-Sâgânî (ö. 650/1252) bu hadisi el-Mevzû'ât adlı eserinde mevû' hadislerden yani hadis diye uydurulan sözlerden olarak kabul etmiştir. (Sâgânî, 1985: 38)
“العلم علمان: علم الأبدان وعلم الأديان”

9 Yazarları bilinmeyen *Mücmelü'l-hikme*, İhvânü's-safâ'nın risalelerini serbest bir şekilde tercüme etmişlerdir. Bazen de İhvânü's-safâ'nın görüşleri yerine kendi görüşlerine yer vermişler.
“اگر کسی در این علم حاذق بود که علوم طبیعی نیک داند، به نوعی از موسیقی، هر بیماری که خواهد از تن ببرد بی خلاف”

134)

Mûsikînin bir tedavi yöntemi olarak hastanelerde (bimâristânât) kullanıldığı da kaynaklardan bilinmektedir. Abdü'l-mümin b. Safiyüddîn, *Behcetü'r-Rûh* adlı eserinde İbn Sinâ'dan naklen, mûsikînin insan vücudunun bir parçası olduğunu yazarak geçmişte hekimlerin ve filozofların, mûsikî ile hasta tedavi ettiklerini kaydetmiştir, (Abdü'l-mümin b. Safiyüddîn, 1346: 29). Bu yöntem İran'da son zamanlarda da uygulanmaktaydı ancak modernleşme sürecinde terkedildi veya yasaklandı. Muhammed Kasım Sebzevârî 1267'de (1850) kaleme aldığı *Takvîmu'l-Mülûk* adlı eserin mûsikî kısmında hastanelerde müzik ile tedavi yapıldığına işaret ederek kendi zamanında yasaklandığını yazmıştır. (Hüseyni: 1387: 109)¹⁰. Osmanlı da ise mûsikî ile tedavi daha yaygın ve güçlü olmasına rağmen, Tanzimat dönemi ile eski gücünü yitirmiştir.

Daha önce zikredildiği gibi, mûsikî ile tıp ilimlerinin ortak noktalarından biri ikâ' ve nabızdır. Tabibin ikâ' bilmesi, nabız atışlarını daha doğru algılamasına ve hastalığın sebebini daha doğru teşhis etmesini sağlar. Bu konuyla ilgi elimizde mevcut olan kaynaklardan birisi Nesimî'nin (16. yy) kaleme aldığı *Nesim-i Tarap* adlı eseridir. Bu eserin, ikâ' bölümünde bazı nabızları ikâ devirleri ile eşleştirmiştir.

Nesimî'ye göre Devr-i Kadîm usulünde olan nabız, bedenin sağlıklı olduğunu gösterir. Balgam baskınlığından dolayı tifüs ateşi (mutbaka) eğer havâî ise başlangıcı evfer, sonu ise devr-i revân usullerinde olur. Eğer sulu ise düyek (yürük) devrine benzer. Testere dişlerine benzeyen nabız da hezec devri gibidir. Nabzı, fâhte devri gibi ise de sel (verem) ve depresyona işaretir, (Nesimî, 1385: 95-96)

2. 1. Şeyhü'r-Reis İbn Sinâ'nın Risâle-i Regşinâsî Eseri

Nabız ile hastalığın teşhisi konusunda, İslâmî dönemin en eski eseri, Câlînûs/ Galenos'un (ö. 200?) Huneyn b. İshâk (ö. 260/873) tarafından *Kitâbü Câlînûs ilâ Tûsaran fi'n-nabz li'l-müte'allimîn* adıyla Arapçaya çevirdiği kitaptır. Câlînûs'un bu kitabından sonra, tabipler de tıp ile ilgili yazdıkları eserlerinin bir kısmını nabız konusuna ayırmışlardır. İbn Sinâ da tıp ile ilgili kaleme aldığı *eş-Şifâ*, *en-Necât* ve *el-Kânûn fi't-tıbb*'inde bu konuya değinmiştir, (İbn Sina, 2005: 1/168). İbn Sinâ'nın bu konuda müstakil olarak kaleme aldığı *Risale der ilm-i reg* ve *Mar'rifet'n-nabz* adlarıyla da meşhur

¹⁰ Yeni yapılan ilimsel araştırmalarda da mûsikînin nabız ve tansiyon üzerinde etkisi olduğu ispatlanmıştır, (PurAbid, 1397; Hücceci, H. Afrâ, A., 1392: 122-127)

olan Farsça *Regşinâsî* adlı eseridir.¹¹

Şeyhü'r-Reis İbn Sinâ, eserine hamdele ve salvele ile başlar. Telif sebebinde Alâüddevle Kâkûye'nin isteği ve emri üzerine damar konusunda bu kitabı yazdığını açıklar. Şeyhü'r-Reis, kitabını ne zaman telif ettiğini yazmamıştır. Ancak Alâüddevle Kâkûye, babası Şemsüddevle'nin 412 (1021) yılında vefatından sonra yerine hükümdar olarak oturduğuna göre, bu eserin telif tarihinin 412'den (1021) sonra olduğu düşünülebilir. Eser bir mukaddime ve dokuz bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm: Dört unsur olan ateş, hava, su ve topraktan, dört hasiyet olan sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nemlilikten, insanın yararatışının beden, can ve ruhtan olduğu, ahlât-ı erbaa olan kan, balgam, kara safra ve sarı safradan ve dört ruh olan hayvânî ruh, nefsânî ruh, tabî'î ruh ve doğurucu ruhtan bahsedilmiştir.

İkinci bölümde, beden için gıdanın öneminden, vücutta gıdanın depolanması ve ihtiyaç zamanında kullanılması ve atıklarının defedilmesinden söz edilmiştir.

Üçüncü bölümde müellif, kalbin, damarların kaynağı ve bedenin her bir uzvundaki damarın da o uzvun kalbi mahiyetinde olduğundan, bazı tabiilerin nabız ile ilgili nabzın med-cezirden (Gelgit) kaynaklı olduğu görüşlerine yaptığı eleştirilerden bahsetmiştir.

Dördüncü bölümde, damarlar ve damarlarda olan hareketlerin hızı olup olmadığından, güçlü olup olmadığından, soğuk ve sıcaklığından bahsedilmiştir.

Beşinci bölüm, nabzın hareketinin türlerinden, hareket zamanlarının uzunluğu, kısalığı, orta olup olmadığından, şiddetli olup olmadığı, sertliği ve yumuşaklığından ve dolu olup olmadığından bahsedilmiştir.

Altıncı bölüm, nabzın atışları, eşit olup olmadığından, düzenli ve düzensiz nabızdan, müziksel nabızdan ve hoş ritmi olan ve olmayan nabızlardan söz edilmiştir.

Yedinci bölüm, eşit zamanlı ve değişik zamanlı nabızlardan, aralarındaki farklardan bahsedilmiştir.

Sekizinci bölüm terkipli nabızlar ve farklılıklarından söz edilmiştir.

Dokuzuncu bölüm, nabız atışına sebep olan nedenlerden bahsedilmiştir. Örnek olarak insanın uykuda, öfkede, açlıkta, toklukta gibi değişik halleri değişik nabızlara sebep olur.

¹¹ Bu eser 2004 yılında Muhammed Mişkât tarafından neşr edilmiştir.

2.2. *Risâle-i Regşinâsî*'sinin Altıncı Bölümündeki Nabız Çeşitleri ile Mûsikînin İkâsı

İbn Sina, eserinin bu bölümünde nabızların çeşitlerinden söz ederek bazı vezinlerin müziksel ve ikâ hükmünde olduklarına işaret eder. İbn Sinâ'ya göre ikâ (ritim) ve mûsikî oranlarını bilmek, nabızları doğru bir şekilde hissetmeye yönlendirir. İbn Sinâ bu konuda Galenos'un (ö. 200?) görüşünü aktarır ve ardından eleştiride bulunur.¹² İbn Sinâ da Galenos gibi nabız ve ikâ' arasında bir ilişki olduğu konusunda aynı görüştedir. Ancak Galenos'un mûsikî ilminde çok detaya girmenin, tabibin mûsikî ilminden bir mûsikîşinas kadar bilgi sahibi olmasının gereksiz olduğunu da açıklar. Ayrıca Galenos'un bu konuyla ilgili zikrettiği mûsikî oranlarında da yanlışlık bulunduğunu eleştirmiştir.

2.3. *Risâle-i Regşinâsî*' sinin altıncı bölümünün Türkçe Tercümesi

Birbiri ile eşit ve benzer olup olmadığına göre nabız atışları isimlendirilir. Eğer önceki nabız atışı ile sonraki nabız atışı her şekilde ve biçimde aynı olurlarsa buna Farsça'da "hemvâr" ve Arapça'da "müstevî" (eşit) denir. Eğer önceki ve sonraki nabız atışları tamamen farklı olmayıp bazı durumlarda eşit olurlarsa mesela büyüklükte aynı olup tizlikte farklılarsa bu tür nabza "büyüklükte eşit, tizlikte farklı" nabız denir.

Nabızların muntazam olup olmadığı konusuna gelince, bu muntazam nabızlarda da aslında bir farklılık söz konusu olabilir. Zira bu (nabız) intizamın içinde (muntazam olarak) değişik nabızlar vardır. Bu da iki türdedir. Birisi farklılığı eşit olan nabızdır. Diğeri de nabızların farklılığında eşit olmayan biçimdir. Farklılığında eşit olan nabızlara örnek olarak mesela bir nabız bir dirhem miktarında olup sonraki nabız onun altıda biri, sonraki de altıda dördü olarak farklı miktarlarında olursa, bir devir gibi tekrarlayınca aynı intizamla başa gelip tekrarlanır. Farklılığında farklı olan nabızlar da örnek olarak önceki misal üzere nabız başta gelip tekrarında zikredilen tertipte olmayıp mesela bir dirhem miktarından sonra altıda beş yerine altıda dört miktarı gelir.

Nabız hükmü, farklılık ve intizam konusunda, ikâ' ve şiir hükmü gibidir ki ya müttefiktir veya müttefik değildir.

Ayrıca nabızın ihtilaf ve intizam açısından müziksel bir çeşidi daha vardır. Câlinûs şöyle der:

"Vezinlerin (ritim) nispetlerinde hissedilebilen oranlardan biri el-lezî bi'l-

¹² İbn Sinâ, Galenos'un bu sözünü *el-Kânûn fi't-tıbb*'nda da aktarmıştır ancak eleştir yapmamıştır, (İbn Sina, 2005: 1/168).

küllî ve'l-hamse (oktav ile beşli) orantısıdır ki üçe bir nispetindedir. Tıpkı bam telin mutlakı ile zir telin sebbâbe perdesi gibi ki zir telinin sebbâbesi bam telinin mutlakının üçte biridir. Diğer nispette iki ile birdir. Diğer nispet el-lezî bi'l-erbaa (dörtlü) nispetidir. Tıpkı her bir telin mutlakı ile hınsırı arasında olan nispet gibi. Diğer nispet de misli ve dörtte biridir. Tıpkı her bir telin mutlakı ile hınsırı arasında olan nispet gibi.”

Câlinûs'un sözü gereksiz ve yanlıştır.

Gereksiz olduğu sebep şudur tıp ilminde (bu kadar detaylı) söylemek azarlamak gibidir. Zira bu kadar inceliğe girmenin tababette faydası olmaz. Tabibin bilmemesinin de bir zarar ve ziyanı olmaz. Aslında hiçbir tabip ne söylediğini anlamaz sadece mûsikî ilmini öğrenirse ki bu da uzun bir iştir.

Yanlış olan sözünde de iki yanlış vardır. Birincisi şudur ki “oktav ile beşli” ve beşli mûsikî ehli nezdinde aynı hükümdelerdir. Kulağı telif ve ikâ ile eğitilmiş birisi ancak bu nispetleri damarla (nabız), dansla veya sesle fark etmeden anlayabilir. İsterse beşte biri, altıda biri, yedide biri, sekizde biri, dokuzda biri veya daha da ince oranlar olsun. Özellikle de kullanışta olan oranlar. Câlinûs istedi ki halk onun mûsikî, tıp ve diğer ilimleri iyi bir şekilde bildiğini bilip büyük ve küçük mertebelerde olanların arasına fark koysunlar. Ancak başarılı olmadı.

Nabızların vezinli ve vezinsiz (ritimli ve ritimsiz) şekillerine gelince, her bir nabızın bir hareket ve sükûn zamanı olur. Eğer tutukluk (inkıbâz) mahsus ise dört zamanlı olur. Eğer hissedilmiyorsa iki zamanlı olur. Her bir zamanın önceki zamanla da bir oranı olur ve bu da veznin oranı olur. Müziksel oranları da burada söz konusu olur. Bunları (müziksel oranları) bilmekle daha doğru tespitlere yol açar.

Vezin iki çeşittir. Vezni hoş ve iyi olan (müziksel) vezinler ile müziksel olmayan vezinler.

Müziksel olmayan vezinler de üç çeşittir.

Birisi değişen ve aşan vezindir ki Arapça da buna *mutagayyirü'l-vezn ve mücâvezü'l-vezn* denir. Örneğin çocukların nabız atışlarının gençlerinki gibi ya da gençlerinkinin yaşlılarıinki gibi olmasıdır. İkincisi ayrılmış vezindir ki Arapça'da *mübâşinü'l-vezn* denir. Tıpkı çocuğun nabızının yaşlıların nabızları gibi olmasıdır. Üçüncüsü vezin dışı ki *hâricü'l-vezn* denir. Bu vezinde nabızların atışları hiçbir şeye benzemez.”

SONUÇ

İlimler arasında ilişkiler olduğu gibi, mûsikî ve tıp ilimleri arasında da birkaç noktada ilişkiler vardır. Hem mûsikîşinsalar hem de tabipler, telif ettikleri eserlerinde bu konuya değinerek, üst seviyede olmasa da tabibin mûsikî ve mûsikîşinasın da tıbbî bilmesinin gerektiğini zikretmişlerdir. Nazarî ilimler sınıfında yer alan mûsikî ve tıp ilimleri, varlık felsefeleri ve gayelerinden dolayı insanın halini ıslaha ve iyileştirme yönünde odaklanmış ilimlerdir. İnsan nefesine ve ruhuna sesin etkileyici olan özelliği, mûsikî ve tıp bilginleri tarafından dikkate alınarak mûsikîde haz ve lezzet, tıpta da tedavi denilebilecek biçimlerde çalışılmıştır. Bu konuyla ilgili en iyi örneklerden biri İbn Sinâ'dır. Zira İbn Sinâ, tıpta olduğu gibi mûsikîde de söz sahiplerindendir. İbn Sinâ, tıp ve mûsikî konusunda telif ettiği *eş-Şifâ*, *en-Necât* ve *Cevâmiu 'ilmi'l-mûsikâ* adlı eserlerinde tıp ve mûsikî arasında olan ilişkilerden bahsetmiştir. Mûsikî ile tıp ilimlerinin ortak noktalarından biri ikâ' (ritim) ve nabızdır. Tabibin ikâ' bilmesi, nabız atışlarını daha doğru algılamasına ve neticede hastalığın sebebini daha doğru teşhis etmesini sağlar. Nabız ile hastalığın teşhisi konusunda, İslâmî dönemin en eski eseri, Câlînûs/Galenos'un (ö. 200?) Huneyn b. İshâk (ö. 873) tarafından *Kitâbü Câlînûs ilâ Tûsaran fi'n-nabz li'l-müte'allimîn* adıyla Arapçaya çevirdiği kitaptır. İbn Sinâ da tıp ile ilgili Farsça kaleme aldığı *Risâle-i Regşinâsî* adlı eserinde damarları konu alarak nabızdan da bahsetmiştir. Bir mukaddime ve dokuz bölümden oluşan *Risâle-i Regşinâsî*'nin altıncı bölümünde, nabızın çeşitli atışlarını konu edinmiştir. İbn Sinâ, nabız atışları ile mûsikînin ikâ'sı (ritim) arasında bir bağ kurarak, ikâ (ritim) ve mûsikî oranlarını bilmenin, nabzı doğru bir şekilde hissetmeye ve nabız atışlarından hastalığı ölçme ve teşhis etme konusunda daha doğru kararlar verilebileceğini belirtmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdü'l-mümin b. Safiyüddîn (1346). *Behcetü'r-Rûh*, (haz. H. L. Rabino), Tehran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran.
- Benî Bekir, Cihad A. S. (2018). *Mevsû'ati nûru'l-ma'rifet*, Ürdün: Dâru'l-kitab es-Sakâfî.
- Câmî, Abdurrahman (1379). *Baharistân ve resâil-i Câmî*, (haz. Afsahzâde A.), Tehran: Mirâs-ı Mektûb.
- Cürcânî, Zeynüddîn İsmâil (1975). *el-Agrâzü't-tıbbiyye ve'l-mebâhisü'l-'alâ'iyye*, Tehran: Bünyâd-ı Ferheng-i İran.
- Cürcânî, Zeynüddîn İsmâil (2012). *Zahîre-i Hârizmşâhî*, Ghom: Müessese-i İhyâ-ı Tıbb.
- el-Belhî, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl (2003). *Mesâlihu'l-ebdân ve'l-enfus*, (haz. Malik Bedrî), Riyad: Merkez Melik Feysal.
- el-Mecûsî, Ali b. Abbas el-Ahvâzî (1387). *Kâmilü's-sinâ'ati't-tıbbiyye*, (haz. Müessese-i İhyâ-ı Tıbb-ı Tabi'î), Ghom: İntişârât-ı Celâleddîn.
- er-Râzî, Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ (2000). *el-Hâvî fî't-Tib*, (haz. Muhammed İsmail), Beyrut: Dâri'l-kutubi'l-ilmîyye.
- er-Ruhâvî, İshak b. Ali (1992). *Edebü't-tabîb*, (nşr. Merîzen Saîd Merîzen Asîrî), Riyad: Merkez Melik Feysal.
- Fârâbî (1926). *Resâili'l-Fârâbî*, Haydarâbâd: Matbaati Dâiretü'l-maarifi'l-Osmânîyye.
- Fârâbî (1948). *İhsâu'l-ulûm*, (haz. Emin Osman), Mısır: Dâru'l-fikri'l-Arabî.
- Huneyn b. İshâk (1985). *Kitâbü Câlînûs ilâ Tûsaran fi'n-nabz li'l-müte'allimîn*, (haz. Sâlim, Muhammed S.), Kahire: el-Hey'eti'l-Mısriyye.
- Hücceti, H. Afrâ, A. (1392). Tesir-i musikî dermânî ber tağyîrât-ı nabz ve fişâr-ı hûn, *Faslname-i Perestârî-i Dâhili*, (3-4), 122-127
- Hüseyni, S. M. T. (1387). "Mûsikî der Risâle-i Takvîmu'l-Mülûk", *Aine-i Hayâl*, (10), Ferhengistân-ı Hüner, 106-112.
- İbn Ebû Usaybia (1956). *Uyûnü'l-enbâ' fi't-tabakâti'l-etıbbâ*, (haz. Nizâr Rızâ), Beyrut: Dar Mektebeti'l-hayât.
- İbn Haldun (1349). *Mukaddimeti İbn Haldun*, Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyye
- İbn Hindû, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn (1368). *Miftâhu't-tıb*, (haz. Muhakkık, M. ve Dânişpejûh, M. T), Tehran: Danişgâh-ı Tehran.
- İbn Rabben, Ebü'l-Hasen Alî b. Sehl Rabben et-Taberî (1928). *Firdevsü'l-hikme*, (haz. Muhammed Zübeyr es-Sıddîkî), Berlin.
- İbn Sina (1405). *Mantikü'l-meşrikayn*, Ghom
- İbn Sinâ (2004). *Risâle-i Regşinâsî*, (haz. Mişkât, M.), Tehran: Encümen-i

Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî.

İbn Sina (2005). *el-Kânûn fi't-tıb*, Beyrut: Dâr İhyâi't-türâsi'l-Arabîyye.

Mahmûd Ahmed el-Hifnî, *Risâletü'l-Kindî fi' eczâ'i ħubriyye fi'l-mûsîka*, Kahire 1959.

Merâgi, Abdülkâdir (1388). *Câmiu'l-elhân*, (haz. Hazrâyî, B.), Tehran: Ferhengistân-ı Hüner.

Mücmelü'l-hikme (1996). (haz. Danişpejûh, M., Afşâr, İ.), Tehran: Pejûheşgâh-ı Ulûm-i İnsanî.

Nesimî (1385). *Nesim-i Tarap*, (haz. Purcevâdî, E.), Tehran: Ferhengistân-ı Hüner.

PurAbid, Z., Bülende, A. (1397). *Tesir-i mûsikî ber tağyirât-ı nabz ve fişâr-ı hûn-i sâlmendân*, Dezful: Hemayiş-i Milli-i Murakabe,

Sâgânî, Radyüddîn Hasen (1985). *el-Mevzû'ât*, (ha. Necm Abdurrahman Halef), Dımaşk-Beyrut Dârü'l-me'mûn li't-türâs.

Şirâzî, Kutbuddin (1385). *Dürretü't-tâc*, (haz. Mişkat, M), Tehran: İntişârât-ı Hikmet.

Turabi, Ahmet Hakkı (2005). *Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi ve Mûsikî Risalesi*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Zekeriyâ Yûsuf (1962) *Mü'ellefâtü'l-Kindî el-mûsîkiyye*, Bağdad.